

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM
VAZIRLIGI**

**AJINIYOZ NOMIDAGI
NUKUS DAVLAT PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

**„TURKIY XALQLAR FILOLOGIYASIDA FUNDAMENTAL
TADQIQOTLAR VA INNOVATSION TA‘LIM
TEXNOLOGIYALARI“**

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

MATERIALLARI TO‘PLAMI

Nukus – 2022

Qoraqalpog‘iston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan fan arbobi, „Fidokorona xizmatlari uchun“ ordeni, „Maxtumquli Firogiy“ xalqaro mukofoti sohibi, filologiya fanlari doktori, professor **Karimboy Quramboyev** tavalludining 80 yilligi munosabati bilan o‘tkazilgan „**Turkiy xalqlar filologiyasida fundamental tadqiqotlar va innovatsion ta’lim texnologiyalari**“ mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami. (2022-yil 10-noyabr) / O‘zR Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti. – Nukus: Nukus DPI bosmaxonasi, 2022.

To‘plamdan turkiy xalqlar adabiyotshunosligi: tarixi, nazariya, folklorshunoslik, adabiy jarayon va tanqid, tarjimashunoslik; turkiy xalqlar tilshunosligi: tarixi, nazariyasi, shevashunoslik, qiyosiy tilshunoslik; til va adabiyot ta’limida innovatsion yondashuvlar bilan bog‘liq maqola va tezislar o‘rin olgan.

Mas’ul muharrirlar:

K.Allambergenov – filologiya fanlari doktori, professor;
G.Qurbaniyazov – filologiya fanlari doktori, dotsent;
S.Matyakupov – filologiya fanlari doktori, dotsent.

Taqrizchilar:

Z.Bekbergenova – filologiya fanlari doktori, professor.
A.Pirniyazova – filologiya fanlari doktori, dotsent.
Q.Qodirov – pedagogika fanlari doktori, dotsent.
F.Sapayeva – filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, professor v.b.

Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI O‘quv-uslubiy Kengashi tomonidan 2022-yil 24-oktabrdagi 2-sonli qarori bilan nashrga tavsiya qilingan.

© Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti, 2022

НОДИРА УСЛУБИГА ДОИР

**Эшонкулова Сурайё Исомиддиновна,
филология фанлари доктори,
Чирчиқ давлат педагогика университети
доценти**

Аннотация: Ушбу мақолада шоира Моҳларойим – Нодира лирикасининг ўз услуби мавжуд бўлиб, образлар тасвирида фикр ва туйғу уйғунлиги ўзига хос тасвир маҳорати таҳлил остига олинган. Шоиранинг мажозий образлари, сифатлаш ва истиоралари бирлашиб, лирикаси ўқувчини мафтун қилиш даражасида ифода қилиниши тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: Нодира, лирика, услуб, образ, калб, тимсол, бадиий маҳорат.

“Ўзбек мумтоз адабиётида образлар тизими ўзига хос. У бошқа эл адабиётларидан зулмаънайнлиги, яъни кўп қатламли маъно хусусиятига эгаллиги билан фарқланиб туради. Мумтоз шоирларимиз назарда тутган ғояларни англаб етиш учун, аввало, образлар моҳиятини идрок этишимиз тақозо этилади. Чунки мумтоз адабиёт фақат сўзлар билан эмас, балки асосан, образлар тили билан сўзлайдиган адабиётдир. Уларнинг деярли барчасида зоҳирий ва ботиний маъно-моҳият мужассамлашган бўлади” [Адилова И.1:78]. Демак, ҳар қандай ижодкорнинг адабиёт тарихида тутган ўрни ва сўз санъати тараққиётига қўшган ҳиссасини аниқлаш, биринчи навбатда, унинг бетакрор ва ўзига хос услуби масаласини чуқур ўрганишни тақозо қилади. Ижодкорнинг бадиий маҳоратини ва ижодий муваффақиятини тўлиқ англаш учун унинг эстетик тамойилларини аниқлаш керак. Худди шундай ҳолатларни ўзида акс эттирган Нодира ижоди бугунда янгича қарашдаги талқин ва таҳлилга муҳтож.

Шоира ижодида образлар тасвирида фикр ва туйғу уйғунлиги ўзига хос жилваланганки, буни алоҳида эътироф этмай илож йўқ. Нодира ижодининг ошиқона, орифона, ахлоқий-маърифий, ҳамд, наът ва муножот ҳамда реалистик ифодалар акс этган ғазаллари шоиранинг ўз дунёси ҳамда ўткир қалами мисолида ўрганилганда уларда илгари сурилган ғоялар янада ёрқинроқ намоён бўлади.

Нодиранинг адабий мероси ўз ғоявий-бадиий аҳамияти нуқтаи назаридан мумтоз шеърятнинг гўзал намуналаридан ҳисобланади. Бунга унинг шеърятда бетакрор иқтидор эгаси бўлганлиги асос бўлган, – деб ўйлаймиз. Нодира бадиий меросининг тадқиқотчилари XIX асрнинг 10-йилларини унинг шоира сифатида шаклланиш даври деб ҳисоблашади. Бу даврни унинг учун ўз услубини излаш даври деб баҳолаш ҳам мумкин.

Шоиранинг ўз услуби мавжуд. Шу ўринда олимнинг фикрини келтиришни жоиз топдик: “...ёзувчининг фикри қандай фактлар, қандай масалалар атрофида кўпроқ ҳаракат қилса, унинг асарларида ҳам худди ана шу масалалар ва фикрларни ифодаловчи сўзлар, тил элементлари кўпроқ қўлланилиши

табийдир” [Шукуров Н.7:4]. Унингча, “индивидуал услубга эга бўлган талантили шоирларнинг ўз мажозий образлари, сифатлаш ва истиоралари ҳам мавжуд бўладики, буларнинг ҳаммаси бирлашиб, ижодкор услубининг ўзига хослигини ҳосил қилишда катта рол ўйнайди” [Шукуров Н.7:3]. Ўзига хос услубга эга бўлган қобилиятли шоира Нодиранинг мажозий образлари, сифатлаш ва истиоралари бирлашиб, лирикаси ўқувчини мафтун қилиш даражасида кўтарилганини таъкидлаш лозим. Нодира услубининг шаклланишида у яшаган давр, бу даврнинг ўзига хос мураккаблиги, ижодий муҳит, Лутфий, Алишер Навоий, Мирзо Бедил, Фузулий сингари мумтоз адабиёт вакиллари, шоира ўзига устоз деб ҳисоблаган бошқа шоирларнинг таъсири катта бўлган, албатта [Эшонқулова С.8:50-51].

Мумтоз адабиётнинг асосий мазмун-моҳиятини ишқ-муҳаббат ғояси ташкил этади. Шунинг айтиши мумкинки, шоиранинг лирик қаҳрамони ошиқлик билан орифлик ўртасида қатъий бир чегара қўймайди. “Лирик қаҳрамон – лирик асарда кечинмалари тасвирланаётган киши, шоирнинг умумжамият учун қимматли ҳис ва фикрларини ташувчи шахсдир. У шоир шахси билан эстетик идеалнинг қуймасидир” [Иззат Султон. 2:252]. Шеърят бевосита образли ифодалаш санъати бўлганлиги боис ундаги образлар давр муаммоларини бошқа турларга қараганда ёрқинроқ акс эттириши муҳимдир. Кўнгил – юракка таъсир этаётган, уни уйғотаётган, инсонни ичдан нурлантириб турадиган манбадир. Бунинг эътиборига олган шоира, ғазал матлаъсида кўп ҳам ортиқча тафсилотлар баёнига берилмасдан, гапнинг ундаллосини айтиб қўя қолади. Бу жиҳат Нодира ижодининг ўзига хос томонларидан бири саналади. Яъни асарга кириш қисми сифатида бирор бир масалани узоқдан олиб келиб ўтирмайди, кўнглидаги фикрини қандай бўлса бориша очик-ойдин айтиб қўя қолади. Шоиранинг лирик “мен”и Аллоҳ ва инсон қуйчиси сифатида намоён бўлади. “*Мен янглиз*” радифли ғазали таҳлили мисолида бунинг ёрқин намунасини кўриш мумкин:

Мусибат ичра ким бўлди паришонҳол мен янглиз,

Ким ўлди меҳнату қулфат аро помол мен янглиз.

Ғазалининг матлаъсиданоқ, шоира риторик сўроқ гап билан мурожаат этиб, мусибатда қолганини ва бу мусибат шу қадар ҳадди аълосига етгани, ошиқ қаби ҳеч ким бу даражадаги қулфату заҳматларни тортмаганлигини изҳор этади. Ва ғазалнинг шу тарзда бошланиши, ошиқ нима сабабдан бунчалар арзи ҳол қилаётгани ўқувчи диққатини тортиши табиий. Шоиранинг ҳис-туйғуси ўзига хос тарзда намоён бўлган. Шоира лирикасини ўрганиш асносида, унинг ғазалларида ҳар қандай мушкулот бошга тушганда ҳам, аввало, сабр қилиш жоизлигини, тақдирнинг ҳақ эканлигини ўзининг лирикаси орқали бот-бот уқтираётган ижодкор нима сабабдан ушбу ғазалда дабдурустдан шикоятланиб қолди? – деган ўринли савол туғилади ўқувчида. “Энди (менинг ишим) чиройли сабр қилмоқдир. Сизлар сўзлаётган бу нарса (айрилиқ-мусибат) устида мадад сўраладиган зот ёлғиз Аллоҳдир” [4:199].

Шарқона тарбия олган ижодкорнинг лирик қаҳрамони нима сабабдан жуда тушкун кайфиятда, қийноқда? Ушбу саволларга кейинги байтлар мисолида жавоб топишга ҳаракат қилиб кўрамиз. Байт:

Анингдек мотамимам шаҳсувор ҳасрати бирлан

Эмас бахти қаролиғ ичра зулфу хол мен янглиғ.

Ушбу байтда шоиранинг бирмунча изоҳларидан ошиқ нима учун бу ҳолга тушгани аён бўлади. Яъни ошиқ от устидаги маҳбубини шунчалик соғинганки, унинг висол ҳажрида шунчалик куйганки, назарида шу боис сочу холининг қоралиғи ҳам қисматининг тундлиги олдида ҳеч нарса бўлмай қолган. Худди шу ўринда қайд этиш лозимки, “Лирик асарда дунё ижодчининг ички дунёси орқалигина ўз ифодасини топади... Шунинг учун лирика шоирни ўқувчи билан сирдош қилиб қўяди. Сирдошлик эса ўта яқинликдир” [Иzzат Султон. 2:251]. Шу боис бўлса керак, ҳақиқий ижод аҳли орасида “*ижодкор нигоҳи*” атамаси кўп қўлланилади. Бу нигоҳ оддий халқ кўзи илғамаган тасвирларни ҳам кўра олишга имкон яратади. Сизу бизнинг кундалик ҳаётимизда ҳар куни ишлатадиган жиҳозлардан ажойиб бадиий тасвир воситалари ярата олиш қобилияти ижодкор халқига хос хусусият. Нодиранинг ўша даврларда кенг муомалада бўлган қамишқаламни жонлантириш санъати билан қора либос кийдириши, биз кабилар қамишқаламни оқ қоғоз устида машаққатлар тортиши ва бу меҳнат натижаси ўлароқ қамишнинг қомаи ошиқ қомаддек ингичка бўлиб қолиши тасвири ғоятда нодир топилма ҳисобланади.

Қуруб жисми, қаро айлаб либосин, тинмайин йиғлаб,

Туганмас меҳнату ғам ичра йўқтур нол мен янглиғ.

Кейинги байтда мантикий тазоддан усталик билан фойдаланилади. Жамшиднинг иқтидори-ю расо қадди қомаи ёрига мерос бўлиб қолгани, билъакс бало-ю дард чекишда ҳеч кимнинг ошиқ каби қадди дол бўлмаганини айтади. Байт:

Қолиб султони олийқаду Жамшид иқтидоридин,

Бало-у дард чекмоғлиқга кимдур дол мен янглиғ.

Бешинчи байтда ошиқ дўстларга мурожаат этиб, сарғайган юзи ва қизил кўз ёшидан кулмасликларини ўтинади, чунки ошиқ маъшуғининг кўйида шу қадар фиғон чекдики, натижада шу аҳволга тушди.

Кўруб аҳволими, эй ҳамнишинлар, раҳм этинг, кулмай,

Сариғ рухсор узраким тўқди ашки ол мен янглиғ.

Олтинчи байтда, яъни мавъиза байтда шоира масалага тасаввуфий нуқтаи назардан ёндашади. Роҳат тортадиган пайтда ғам соқийларининг қўлидан ҳеч ким у каби кўп йўқлик майини тўлғазиб ичмаган. Диний-тасаввуфий таълимотда “*маъни аҳли*” ҳамда “*суврат аҳли*” мавжуд [Рустамов А. 6:101-102]. Шу ўринда айтиш керакки, “*Маъни аҳли*” эгаси бўлганлар кишиларнинг ташқи томонига эмас, балки уларнинг қалбларига, инсоний хислатларга эга эканлигига қарайдиган, “*суврат аҳли*” эса инсоннинг қай ҳолатда бўлса, шундай асл ҳолатда кўринишига эътибор қаратадиган кишилардир. Тасаввуфда соқий – ориф, май – илоҳий ишқ, фано – йўқлик, жом – кўнгил маъноларида келишини ҳисобга олсак, шоира айтмоқчики, роҳат қилиб яшайдиган бу ўткинчи замонда ҳеч ким мен каби қалбига илоҳий ишқни лиммо-лим жойламаган. Шоира “Майхона – шавқу завқ ва илоҳий маърифат тўлиб тошган комил инсон – орифнинг ботиний дунёси ва руҳи мутлақ манбаи” [Комилов Н. 3:101] эканлигини яхши билган. Шу боис ушбу байт орқали маҳбуб Аллоҳ таоло рамзи дейишимиз мумкин.

*Ризо базмида ғам соқийларини илгидин доим,
Фано жомини ким нўш этти моллом мен янглиғ.*

Матлаъда қилинган нола-ю афғон оқланади. Ғазал мақтаёсида шоира маҳбубининг кўнглидан айро тушиб, машаққату меҳнатда хижрон осмонида ёлғиз ой каби қисмат домига тушганлигини ғоятда гўзал тасвирий воситалар билан таъсирли, тушунарли қилиб тасвирлайди. Байт:

*Тушуб айру бу янглиғ шоҳи дилжойидин Комила
Ким ўлди ранжу меҳнат ичра моҳу сол мен янглиғ* [Нодира.

5:205].

Хулоса қилиб айтганда, анъанавий мавзулар, мумтоз шеъриятимиз вакиллари ижодида бўлганидек, Нодира лирикасида ҳам кўламдор мавқега эга. Унинг асосини анъанавий ишқ ва бадийлик ташкил этади. Адабий издошлик, анъанавийлик асосида яратилган шоира асарлари мазмунан янада чуқурлаштирилган ва бойитилган. Шеър бадийятини унинг жанри, ғояси, мазмуни, етакчи туйғу-кечинмаси оҳанги ва пафосигина эмас, балки юқорида саналган фикр ва туйғунинг ифодадаги уйғунлиги белгилайди ва бу шоира услубининг ўзига хослигини кўрсатади. Нодиранинг новаторлиги шундаки, унинг шеъриятида реалистик ифодалар ёрқин акс этганидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Адизова И. Увайсий шеъриятида поэтик тафаккурнинг янгиланиши. Фил.фан.докт. (Dsc) ...дис. автореф. –Т., 2020.
2. Иззат Султон. Адабиёт назарияси. –Т.: Ўқитувчи, 1980.
3. Комилов Н. Тимсоллар тимсоли // Алишер Навоий. Ғазаллар. Шарҳлар. –Т: Камалак, 1991.
4. Курони Карим. Юсуф сураси. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. –Т.: Чўлпон, 1992.
5. Нодира. Асарлар. Икки жилдлик. I китоб. –Т: Бадий адабиёт, 1968. – 484 б.
6. Рустамов А. Сўз хусусида сўз. –Т.: Ёш гвардия, 1987.
7. Шукуров Н. Индивидуал услуб ва бадий тил // Ўзбек тили ва адабиёти. 1972. №3. –Б. 3-4.
8. Эшонқулова С. Нодиранинг лингвопоэтик маҳорати. –Т.: Vneshinvestprom, 2022.

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ:

1-sho'ba: TURKIY XALQLAR ADABIYOTSHUNOSLIGI: TARIXI, FOLKLORSHUNOSLIGI VA ADABIY TA'SIR MASALALARI	
Алламбергенов К. Қарақалпақ эпосларында даралық дөретиўшилиқ көринислери (Қыяс жыраў жырлаған «Аманбай батыр» дәстаны мысалында)	4
Agayeva F.A. Nizâmî Gencevî eserlerinde halk ve hükümdar sorunu	8
Xamrakulova X. Bolalar tarbiyasida erkalash leytmotivi yetakchi bo'lgan bolalar qo'shiqlarining o'rni	12
Sariyev S. „Go'ro'g'li“ turkumi qoraqalpoq versiyasining qo'lyozmalari	17
Эшонқулова С.И. Нодира услубига доир	19
Sabirova N.E. Xorazm folklori marosimlarining ilmiy-nazariy aspektlari	23
Каримов О., Мирзаев М. Жаҳон адабиётшунослигида поэтика масаласини ўрганишда ўзаро таъсир талқини	26
Ташанов К.Ю. Адабий таъсир ва адабий алоқа: муаммолар ва ечимлар	30
Sabitova T, Boboqulova H. „Malika ayyor“ dostonining badiiyatini ochishdagi mubolag'a san'ati haqida	36
Матекеев С. Эжинияз поэзиясында интим лирика маселелери	39
Бекчанова С.Б. Нақллар структурасининг қиёсий тадқиқи	43
Турсунова Н.Х. Маросим, урф-одат ва иримлар муносабати хусусида	46
Adizova N.B. Qiziqmachoq janrining yuzaga kelish omillari	50
Темирова М. Элдик мақал-лақаптардын образдык системасы	54
Xaitov X.A. Badiiy adabiyot taraqqiyotida xalq kulgi madaniyatining o'rni	58
Бекимбетов А.М. Халық эпсаналарында хәким улықпан образының сәўлелениўи	61
Раҳмонова Ш.М. Хўжандийнинг «Латофатнома» асари ҳақида	64
Алламбергенова Н.Г. «Алпомиш» достони қорақалпоқ вариантларида насрий матнлар бадиияти	66
Omanova M.C. Yunus Emro – turkiy xalqlar tasavvuf adabiyoti vakili	69
Алламбергенов Ҳ.К. Халқ эртақларида ғайритабиий ва заминий элементлар қоришиқлиги	73
Дўстова С.С. Баёний девонининг 1120 рақамли қўлёзмаси	76
Қаландарова Д.А. Фольклор ва ёзма адабиёт муносабати (Карл Райхл тадқиқотлари мисолида)	79
Есебаев М.М. Қаҳарманлық дәстанларында қаҳарманлар образының	82